Boekbesprekingen

Bert Buizer, Piet Veel en Hans van Weenen (red.), *Atlas van het Oer-IJ gebied*. Beverwijk: Stichting Oer-IJ/Wormerveer: Uitgeverij Noord-Holland 2018, 228 pp., ISBN 978 94 92335 10 4, pb.

Frits David Zeiler

Enkele jaren geleden had nog bijna niemand gehoord van het meer dan tweeduizend jaar oude landschap dat onder een groot deel van Noord-Holland ligt verborgen: het Oer-IJ. Deze voor- en vroeghistorische rivierarm liep meanderend van het huidige Amsterdam westwaarts en boog bij Velsen af naar het noorden om ter hoogte van Castricum in zee uit te monden. Vooral tussen Heemskerk, Uitgeest en Limmen zijn de resten van deze rivier nog overal in het landschap terug te vinden.

Een actieve groep belangstellenden heeft enkele jaren geleden een stichting opgericht om deze geschiedenis in het landschap onder de aandacht te brengen en waar mogelijk ook in een snel verstedelijkende omgeving te beschermen en voor het nageslacht te bewaren. Dit heeft afgelopen najaar geresulteerd in een prachtig uitgevoerde *Atlas van het Oer-IJ gebied* waaraan door een keur van geologen, archeologen, biologen en historici is meegewerkt.

De aanduiding 'Oer-IJ' is natuurlijk een noodnaam die ruim een halve eeuw geleden door geologen is bedacht. De oorspronkelijke benaming van deze waterloop kennen we niet, tenzij we een verband kunnen leggen met het wel bekende *Flevo* of *Flevum*. Hernieuwd onderzoek door onder meer de geoloog Peter Vos in het oude mondingsgebied en de archeoloog Jerzy Gawronski en zijn team in Amsterdam heeft veel meer duidelijk gemaakt over het precieze verloop van deze riviertak in de periode rond het begin van de jaartelling. Ook over de vroege bewoningsgeschiedenis komen steeds meer gegevens boven water. Afgezet tegen de vroegste historische bronnen leveren die een completer beeld op dan we tot voor kort van deze regio hadden. Net als de al grondiger onderzochte Maasmond (met Vlaardingen als centrum) en de Rijnmond (met onder meer Rijnsburg) is het gebied van het Oer-IJ (met Velsen als oudste centrum) al vanaf de vroege middeleeuwen onafgebroken bewoond. Gedrieën vormen zij de regio's waaruit het Graafschap Holland is ontstaan.

Ook waterstaatkundig is het gebied van historisch belang. De oudst gedocumenteerde dijk van Noord-Holland ligt hier: de Limmer Zanddijk van omstreeks 1100. Deze is snel gevolgd door andere dijken, waaronder de Sint Aagtendijk tussen Beverwijk en Uitgeest en de afsluitdijk tussen Bergen en Alkmaar aan de noordflank van het gebied. Overal langs het verlande Oer-IJ zijn aandijkingen te vinden die vaak met 'koog' worden aangeduid, al is er vooral in het gedeelte dat later de fjordachtige zeearm werd (nu de IJpolders) ook veel land verloren gegaan. Met verdere bedijkingen, waarvan de Spaarndammerdijk met zijn zeven sluizen de beroemdste is geworden, werd groter landverlies tegengegaan.

Met de uitvinding van de poldermolen in de omgeving van Alkmaar (1407) werd de waterbeheersing verbeterd, wat in de zestiende eeuw resulteerde in de eerste droogmakerijen zoals de Achtermeer (1532) en de Berger- en Egmondermeer (1565). Ook veenontginningen en strandvlakten werden bepolderd en zo ontstond een kleinschalig netwerk waarvan vele sporen nog het landschap zijn terug te vinden. Hopelijk draagt deze atlas bij aan een verdere bewustwording van dit unieke geologische, archeologische en nederzettingshistorische geheel.

De winkelprijs van het boek is € 39,95. Behalve via de boekhandel ook de koop bij Museum Kennemerland (Beverwijk) en het Huis van Hilde (Castricum). Voor 'Vrienden van het Oer-IJ' en begunstigers van Landschap Noord-Holland geldt een gereduceerde prijs van € 34,95 (uitsluitend wanneer wordt besteld via de website: www.oerij.eu).

PAUL SCHEVEN-HOVEN

Daan van Rijn, Jaap van Raaij & Rutger Polderman, *Tussen stoom en stroom. De rol van de verbrandingsmotor in de Nederlandse polder- en boezembemaling*. De Nederlandse Gemalenstichting/Hilversum: Verloren 2017, 233 pp., ISBN: 978 90 8704 687 3, hb.

Na de door windkracht aangedreven poldermolens was de stoommachine bijna honderd jaar de belangrijkste installatie voor de aandrijving van gemalen. Begin twintigste eeuw deed een nieuwe aandrijftechniek zijn intrede: de verbrandingsmotor, meer in het bijzonder de dieselmotor. In dezelfde tijd deed ook de elektromotor zijn intrede. Door een beperkt en nog niet volledig betrouwbaar elektriciteitsnet kreeg dieselaandrijving aanvankelijk in veel gevallen de voorkeur boven de elektromotor. Na 1920 begon dit te veranderen en nam het aantal elektrisch aangedreven gemalen sneller toe dan het aantal door verbrandingsmotoren aangedreven gemalen. Dat neemt niet weg dat de periode 1910-1960 aangemerkt kan worden als de bloeiperiode van de dieselaandrijving; er zijn toen honderden dieselgemalen gesticht.

De prominente rol van de verbrandingsmotor is inmiddels geschiedenis. In de naoorlogse periode en vooral na 1970 begon deze rol van minder belang te worden en inmiddels dreigt het dieselgemaal te verdwijnen. Tegen deze achtergrond moet het ontstaan gezien worden van het hier besproken boek. De auteurs hopen een bijdrage te leveren aan een proces van bewustwording bij beheerders van dieselgemalen, dat ertoe moet leiden dat dit type gemaal niet definitief verdwijnt en in de vergetelheid raakt. Daarnaast beoogt het boek het dieselgemaal te documenteren als onderdeel van de geschiedenis van het waterbeheer in Nederland.

Twee van de drie auteurs, Van Rijn en Van Raaij, zijn tientallen jaren werkzaam geweest bij Tauw BV en waren betrokken bij veel nieuwbouw- en renovatieprojecten van polder- en boezemgemalen. Daarnaast waren zij adviseur bij de Nederlandse Gemalenstichting. De derde auteur, Polderman, was als restauratieadviseur en bouwhistoricus betrokken bij plannen voor aanpassing en/of restauratie van diverse gemalen.

Het eerste hoofdstuk beschrijft de opkomst, bloei en neergang van de toepassing van verbrandingsmotoren in Nederlandse gemalen. Verbrandingsmotor is een overkoepelend begrip voor een aantal specifieke aandrijfvormen. Voor de bemaling waren dit de zuiggasmotor, de oliemotor, de dual-fuel motor en de aardgasmotor. Bij de oliemotor ging het vooral om de dieselmotor. Zuiggasmotoren werden vooral in het begin van de twintigste eeuw toegepast. Meestal ging het daarbij om vervanging van bestaande stoomgemalen; er werden weinig gemalen als zuiggasgemaal gebouwd. Sinds 1958 zijn er in Nederland geen gemalen meer die aangedreven worden door zuiggasmotoren. De oliemotor werd